

Радослав Гађиновић*

Институт за политичке студије, Београд

ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА У ПРОЦЕСУ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА

*Писати треба кратко и јасно да
би речима било уско, а мислима
пространо.*

Максим Горки

Сажетак

Наука је теорија о објективној стварности заснована на чињеницама те стварности. Свака је научна теорија заснована на ограниченом броју чињеница и односи се на ограничен број појава у објективној стварности. Хипотезе су мисаона извођења новог односа на основу ограничене теорије и ограниченог искуства. Она никад није једино могућа замисао новог односа који се може извести из расположивих теорија и искуства. Због тога, без обзира на то колико је истраживач уверен у њену истинитост, хипотезу треба проверити на чињеницама стварности. Прикупљањем података научно истраживање доспева у саму стварност да у њој провери исправност изведене замисли о тој стварности. На темељу те замисли одређује се које истраживача чињенице занимају и услове у којима ће их прикупљати. Након тога следи одређивање методе за прикупљање података уз помоћ којих ће се успоставити

* Научни саветник

најбоља искуствена веза између мисли истраживача и појава и процеса о којима он размишља.

Кључне речи: Анкета, упитник, податак, истраживање, мерење, посматрање, методе.

Током научног истраживања важно је да истраживач разликује појаве и процесе од чињеница и података. Појаве и процеси дио су објективне стварности, чињенице су осетилни доживљаји те стварности, а подаци су симболички регистроване чињенице. Методама за прикупљање података истраживач “*ослушкује*” делове стварности о којима размишља, како би о њима добио осетилне информације. Регистрацијом осетилних информација долази до података који су искуствена евиденција о варијаблама.

Као што се индикатор мора односити на варијаблу, исто тако се податак мора односити на појаву. Према томе, подаци морају бити истинити, а да би што прецизније испуњавали тај критериј посебну пажњу треба посветити избору и разради метода и техника за прикупљање података. Подаци, дакле, требају зависити о својствима варијабле, а варијабле могу бити квантитативне и квалитативне. Због тога постоје *подаци мерења* и *подаци бројења*. Варијабле с континуираним варијацијама се мере, а варијабле с квалитативним варијацијама се броје.¹⁾ Ако се бројеви употребљавају као да се тиме не постиже објективнији и прецизнији опис појава, онда је реч о квантофренији.²⁾

Прикупљање података је карактеристика сваког научног, а могло би се рећи и уопште сваког истраживања. Тежиште ове анализе је прикупљање емпиријских података, где се заступа становиште да су емпиријски сви подаци о информацијама, ставовима, понашању, процесима итд. који се односе на директне или индиректне манифестације појаве, а до којих се може доћи чулним опажањем, посредним или непосредним путем. На основу оваквог начина размишљања постоје два основа начина прикупљања података: *непосредним чулним опажањем* (чулом вида, слуха, осета - додира, мириса, укуса) и *посредством других - посредством опажања и исказа других о појави/процесу који је предмет истраживања*. У начине прикупљања података непосредним чулним опажањем

1) J.P. Guilford, *Osnove psihološke i pedagoške statistike*, Савремена администрација, Београд, 1968, стр. 16,

2) Војин Милић, *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1965, стр. 594,

убрајају се посматрања и експеримент, а у посредне испитивање и анализа докумената. При разматрањима и класификацији метода прикупљања података треба увек имати битне чињенице дефиниције “податка”, а то су: *манофестованост* (манифестација која се може запазити); *значење* које се може утврдити и *место* у процесу односно систему мишљења.³⁾ Битни чиниоци дефиниције појма “податак” указују истраживачу да ниједан чулни опажај није податак сам по себи, већ је то тек када добије значење у логичком и теоријско-методолошком мишљењу. Исти основни податак може имати основно значење и значење у систему индикатора.⁴⁾ Основне технике за прикупљање података у процесу научно-истраживачког рада су посматрање, анкета и интервју.

1. ПОСМАТРАЊЕ КАО НАЧИН ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

Наука је до првих података о објективној стварности дошла непосредним осетилним доживљавањем те стварности - посматрањем.⁵⁾

У посматрању нема посредника између објективне стварности и искуствених садржаја о њој, тако да је пут до података најкраћи. У непосредном односу с објективном стварношћу посматрање пружа богато примарно искуство и даје целовит доживљај објективне стварности. Зато посматрање има велику хеуристичку вредност. Према томе ова техника за прикупљање података може послужити као метода открића и као метода верификације. За потребе открића користи се несистематским посматрањем, а за потребе верификације систематским посматрањем. *Несистематско посматрање* служи као предиспитивање које даје податке за разраду систематског истраживања. У истраживању коме је циљ проверавање одређених хипотеза применит ће се систематско посматрање. Да би се проверила исправност хипотезе, посматрање се усмерава на она обележја у објективној стварности о којима се нешто тврди. Објективна стварност нуди целовит доживљај, а у научном истра-

3) Милан И. Миљевић, *Методологија научног рада*, Филозофски факултет Универзитета, Источно Сарајево, Пале, 2007, стр. 198.

4) Радослав Гаџиновић, „Како написати научни рад из области политикологије“, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, Београд, 2009, стр. 261.

5) Милан И. Миљевић, *Методологија научног рада*, Филозофски факултет Универзитета, Источно Сарајево, Пале, 2007, стр. 222.

живању тај доживљај се рашчлањује на основу хипотетичке замисли. Затим се хипотезом одређени делови идентификују и систематски запажају (мере) како би се на основу искуствених података о објективној стварности проверила истраживачева замисао о њој. *Систематско посматрање* мора бити уграђено у целовит процес истраживања. Овде пажња истраживача треба бити усмерена да његово опажање што више одговара захтевима мерења. Проблем ваљаности индикатора треба решити у операционализацији варијабли, па се овде треба усмерити на искуствену ваљаност података. Према томе, треба настојати да податак одговара својству индикатора. Ваљаност индикатора назива се *теоријска ваљаност*, а ваљаност података назива се *искуствена ваљаност*.⁶⁾ Да би истраживач обезбедио искуствену ваљаност посматрања, треба се ограничити на мањи број садржаја који ће се посматрати. Након тога треба прецизно одредити индикаторе како их не би мешали са сличним манифестацијама у објективној стварности. Посматрач треба бити усмерен на разликовање запажених чињеница од њихове интерпретације. Посебну пажњу треба посветити обележавању података, тако да у протоколу посматрања буде предвиђено посебно место за сваки податак, а посебно за мишљење посматрача. Осим тога добро је користити се различитим инструментима за долазак до података и њихово регистрирање.⁷⁾

Ваљаност посматрања не повећавају само инструменти. Ту је најважнији човек и његова увежбаност за одређену врсту посматрања. Припрема посматрача треба укључити и осетилну и теоријску компоненту. У запажању није довољно само гледати слушати и користити се инструментима који помажу томе. Упоредо с тим потребна је теоријска припрема за запажање. На пример, за читавање рендгенског снимка није довољна оштрина вида већ је потребно и одговарајуће теоријско знање. Све то говори како није лако одвајање чињеница од њихове интерпретације.⁸⁾

Ова се метода у истраживању друштвених појава мало употребљавала. Ограничену употребу те методе више су узроковали

6) Мирослав Вујевић, *Увод у знанствени рад*, Информатор, Загреб, 1988, стр. 87-88.

7) Основни предмети посматрања могу бити: спољни предмети и појаве које независни посматрачи могу опазити на сличан или идентичан начин. За овај предмет се везује појам посматрања у ужем смислу и посматрач може бити сам себи предмет посматрања. То је самопосматрање - интроспекција, и спада у шире схваћено посматрање. Предмет посматрања могу бити све појаве чије се спољашње манифестације могу чулно опажати (Милан Миљевић, *Методологија научног рада*, стр. 223).

8) Богдан Шешић, *Опита методологија*, Научна књига, Београд, 1971, стр. 286.

други фактори него њене слабости. Пре свега, друштвени дуализам више се одразио у подручју код друштвених наука, него у подручју природних наука. Због тога су на подручју друштвених наука више потискиване поједине методе, емпиријска верификација у целини, па чак и поједине научне дисциплине. Тешкоће везане за масовне, дуготрајне, широко распрострањене и веома сложене појаве су, у суштини, проблеми остваривања систематичности посматрања. Основне тешкоће би биле: *ограниченост посматраног поља истраживача*, који произилазе из чињенице да се прикупљање података посматрањем састоји од низа појединачних запажања делова манифестација реалног тока стварног збивања - без ометања или уз минимум ометања спонтаности посматране појаве од стране истраживача; *подређеност процеса истраживања спонтаном ритму догађаја*, што произилази из чињенице да ритам запажања зависи у потпуности од брзине одигравања догађаја; *сложеност појава и истовременост многобројних разноврсних манифестација појаве*, које је тешко, због обима, бројности и разноврсности запажати, памтити и регистровати. Ово води селективном односу истраживача и нужно осиромашењу података и умањивању систематичности и прецизности; *неправилност, односно неуједначеност правилности дешавања различитих појава*, што отежава предвиђање, планирање и припремање за посматрање нарочито нерегуларних, неуобичајених, ретких и краткотрајних појава у којима се могу испољити неки латентни односи и својства; *теоријско-методолошки недостаци*, међу којима су најважнији: недовољна методолошка проученост посматрања; неразграђеност класификационог система разврставања података, што је повезано са нерезвијеношћу типологије понашања; неприлагођеност операционалних дефиниција појмова који се у истраживању користе; неразвијеност метода формирања временско-просторног узорка у истраживању дуготрајних и дисперзивних појава, као и неразвијеност и недовољна повезаност правила рада посматрача.⁹⁾

2. АНКЕТА - НАЈЧЕШЋЕ УПОТРЕБЉАВАНА ТЕХНИКА ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА

Анкета је посебна техника за прикупљање података помоћу које се може доћи до података о ставовима и мишљењима испи-

9) Миљевић, *Методологија научног рада*, стр. 223-224.

таника. Ставови и мишљења мисаоне су чињенице. Оне се „разликују од мишљења о чињеницама (које често нису достојне поверења)“⁽¹⁰⁾ Зато мишљење о чињеницама треба проверавати чињеницама мишљења, јер до мисаоних чињеница других људи се не може доћи само на основу сопственог мишљења. То није могуће ни помоћу методе посматрања, али је то могуће сазнати помоћу питања и одговора.

Међутим, анкета у научном истраживању није само постављање питања и тражење одговора на та питања. То је постављање одређених питања одређеној врсти и броју људи, на одређени начин да би се добили истинити одговори. Од великог броја различитих дефиниција анкете најприкладнија нам се чини ова: „Анкета је технички поступак за прикупљање чињеница материјала комбинацијом статистичке методе узорка методом интервјуа или упитника.“⁽¹¹⁾ У ширем смислу анкета је свако прикупљање података уз помоћ постављања питања. Основни инструмент за извођење технике анкетирања јест *квесионар* (анкетни упитник), који служи за прикупљање информација, мишљења, материјала. Ваљаност и поузданост ове технике прикупљања информација зависи од ваљаности и поузданости самих информација добивених овим путем. У извесним случајевима њихова ваљаност је неоспорна. Али је корист и целисходност ове технике доста ограничена. У првом реду зато што је она тешко изводљива. Њени недостаци су познати свим оним који су имали прилике да је у својој пракси примењују: знатан, неретко и велики број појединаца на квесионаре уопште и не одговарају, а они пак који на њих одговарају чине то понекад доста немарно и алкаво. Према томе, истраживач се ретко може потпуно ослонити на чињенице и информације прикупљене помоћу квесионара. И стога је пожељно, често и нужно, чињенице и информације прикупљене овим путем допунити и проверити неком другом методом. Уз то, ова техника је скупа: организовање, слање и проучавање квесионара тражи знатна финансијска средства. Стога њу употребљавају истраживачи у крајњој нужди. При састављању квесионара потребно је водити рачуна о следећим моментима: да питања у квесационару буду тако састављена да одговори појединца пружају истраживачу

10) Good v. Carter, Douglas E. Scates: *Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1967, str. 491.

11) Mozer C.A., *Metodi anketiranja u istraživanju društvenih pojava*, Култура, Београд 1962, стр. 5.

жељене информације; да квесционар буде што краћи, како би се на њега могло лако и брзо одговорити; да свако питање у квесционару буде јасно и прецизно формулисано, тј. да оно претпоставља јасан, концизан и прецизан одговор.¹²⁾ Међутим, питања се могу постављати на различите начине и о различитим стварима, па у вези с тим треба разликовати: Анкету у ужем смислу; Интервју и Тест. У ужем смислу анкета је писмено прикупљање података о ставовима и мишљењима на репрезентативном узорку испитаника уз помоћ упитника. Интервју је врста анкете у којој се уз помоћ посебно конструираних питања прикупљају подаци о знању, способности-ма и интересима испитаника. У упоређењу с методом запажања у анкети је продужен пут до података. Уз истраживача обавезно се јавља испитаник, а редовно и анкетар. Ако се томе дода и наручиоц истраживања у анкетном истраживању јављају се четири улоге које могу обављати четири различита лица. Те су улоге: наручилац, истраживач, анкетар и испитаник. Када се те улоге јаве у различитим особама, могу настати проблеми.

Ако су у анкетном истраживању носиоци појединих улога различита лица, најчешће се јављају проблеми у комуницирању. Нарочите тешкоће могу се јавити у комуницирању између наручиоца и истраживача. Проблем за наручиоца није исто што и проблем за истраживача. Наручилац обично има практички проблем, па од истраживања очекује практичне предлоге за решавање тог проблема. Истраживач се усмерава на откривање проблема истраживања унутар тог практичног проблема како би дошао до сазнања на којима би се требала заснивати акција за решавање тог проблема. Сазнање није довољно да би се неки практични проблем решио, па наручилац може бити незадовољан и с добрим истраживањем. Проблем наручиоца није исто што и проблем истраживача, али и један и други проблем морају бити у међусобној вези. Зато истраживач мора показати разумевање за проблем наручиоца и упозорити га на значење резултата истраживања у решавању тог практичног проблема. Добро би било да формулација проблема истраживања буде резултат заједничког посла наручиоца и истраживача.

Када се говори о анкети онда се мисли на анкету у ужем смислу, или на испитивање ставова и мишљења уз помоћ упитника. Анкета је најчешће употребљавана техника за прикупљање података у друштвеним наукама. Од свих истраживања у 90%

12) Midhat Šamić, *Kako nastaje naučno delo*, Svjetlost, Sarajevo, 1988, стр. 14.

примјењује се анкета као метода за прикупљање података. Зато и није чудо што се она понекад изједначава с целим истраживањем.¹³⁾ Такво изједначавање обично доводи до штетних последица за само истраживање. Они који анкету не схватају као фазу за прикупљање података унутар комплексног процеса истраживања, своје истраживање започињу израдом анкете. Међутим, анкета се најчешће употребљава као метода верификације, па се помоћу ње прикупљају подаци који служе за проверу одређених хипотеза. Анкета, према томе и не може бити истраживање. Она је прикупљање података, а „прикупљање чињеница не може бити замена за размишљање и истраживање...”¹⁴⁾

Помоћу анкете се може доћи до података о доживљају. Човеково понашање не може се објаснити само помоћу подражаја и реакције, јер оно зависи од већег броја фактора који се налазе у организму као што су: способности, ставови, мишљења, поглед на свет, емоције, карактер, вредности и слично. То су врло важни подаци до којих углавном можемо доћи анкетом. Анкетом се могу добити подаци о прошлости, садашњости и о будућности. Док се запажањем могу прикупљати подаци о ономе што је важно у моменту запажања, анкетом се могу питати људи о појавама које су прошле и о којима није остао никакав траг осим у сећањима људи. Могу се испитати садашњи ставови и мишљења као и планови за будућност. Анкета је економична, јер се помоћу ње у кратком времену може доћи до великог броја података, а то уједно смањује и трошкове истраживања.

Међутим, постоје и тешкоће у добивању и интерпретацији података који се добивају анкетом. У анкети се могу постављати питања о свему, али искрени одговори се добивају само на она питања на која испитаници могу и желе дати. Тешкоће у добивању података помоћу анкете могу се сврстати у три групе:¹⁵⁾ *Епистемолошке тешкоће* настају због различите стручности испитаника, јер због тога њихови одговори не могу имати једнаку вредност, а равноправно улазе у статистичку обраду. Стручност испитаника делује на тачност и искреност њихових одговора. Испитаници с већим образовањем изјављују да су средства јавног обавештавања мање разумљива него они с нижим образовањем. Разлог томе није

13) Mozer, C.A, *Enciklopedija LZ*, 1966, str. 132/3.

14) Mozer, *Metodi anketiranja u istraživanju društvenih pojava*, стр.5.

15) Милић, *Социолошки метод*, стр. 391-396.

у њиховом слабијем разумевању, већ у већој критичности.¹⁶⁾ *Психолошке тешкоће* настају због тога што је анкету тешко прилагодити свим испитаницима. Једнима иста анкета може бити тешка, а другима прелогана. Поред разумевања проблемом може бити и у неједнаком односу према анкети коју испуњава. Због тога многи погрешно сматрају да анкету треба прилагодити просеку, јер на тај начин из узорка елиминишу оне који су испод просека. Зато анкету треба прилагодити најнижем нивоу. *Друштвене тешкоће* заснивају се на тенденцији испитаника да одговоре у анкети дају у складу с друштвеним вредностима, па се због тога добијају резултати који су бољи од стварног стања. Ако се о томе не води рачуна добијају се нетачни подаци. Због тога треба испитаницима омогућити да без тешкоћа дају одговор и кад он није у складу с друштвеним вредностима. То се постиже анонимном анкетом, и индиректним питањима. *Најнижи ниво* чине специфична мишљења. Она су доступна емпиријском истраживању, али због своје применљивости не могу бити предмет научног истраживања. Она се мењају од времена до времена и од ситуације до ситуације па не могу бити основа за било какво уопштавање. *Други ниво* чине хабитуална мишљења. Та су мишљења карактеристична за поједину врсту људи и доступна су емпиријском истраживању. Због тога могу послужити као индикатор у истраживању ставова. *Трећи ниво* чине ставови. Они нису директно доступни емпиријском истраживању, јер представљају генерализацију хабитуалних мишљења на којим се заснива спремност да се реагује на одређени начин. На пример, када би истраживач упитао за религиозност. Многи који иду у цркву, венчавају се у њој, крсте децу и славе верске празнике одговорит ће да нису религиозни. Дефиниције религиозности разликују се од испитаника до испитаника, па иза истих одговора крију се различити садржаји. Те разлике нису условљене већом или мањом искрености испитаника. Зато испитаник посве искрено може одговорити да није унитариста, али да је потребна чвршћа рука, да није националиста, али да његов народ није слободан и слично. Зато није добро директно питати о ставу. Питања треба постављати на нивоу хабитуалних мишљења, јер она говоре о понашању која су показатељ става. Највиши ниво чини идеологија. Не може се сазнати каква је нечија идеологија директним питањем о

16) Miroslav Vujević, *Razmatranje društveno-političkih izraza*, Institut za političke znanosti, Zagreb, 1976, str. 83.

томе, јер се може добити одговор од неког да прихвата марксистичку идеологију, а да је религиозан. Према томе, одговор испитаника на такво питање није ваљан иако може бити искрен, јер они који усвајају марксистичку идеологију нису религиозни, нису националисти, нису против социјализма, итд.¹⁷⁾

3. ИЗРАДА АНКЕТНОГ УПИТНИКА

Како се анкета изједначаје с целим истраживањем, онда и истраживање често започиње израдом анкетног упитника. Чак и наручиоц истраживања своју жељу изражава наручивањем анкете. Починати израду анкете без прецизно формулисаног проблема истраживања, без садржајно и прецизно дефинисаних кључних појмова, без одређених циљева, хипотеза, варијабли, индикатора и нацрта истраживања јест посао наслепо. Такав посао није тешко препознати, јер су такве анкете састављене од великог броја логички неповезаних питања. Обрада таквих анкета не иде даље од постотка, а интерпретација не иде даље од података. Научно истраживање није исто што и прикупљање података. То је само једна фаза у процесу истраживања која је логички повезана с осталим фазама тог процеса. Врста питања зависи поред садржаја о обележјима оних који ће одговарати на та питања, као и о могућностима које истраживачу пружа сама метода. Ако је садржај питања такав да испитаници нерадо одговарају на таква питања, постављат ће се индиректна питања. Ако се пак ради о испитаницима који нису довољно писмени одабрат ће се питања која не траже већу писменост од испитаника. Питања у упитник не улазе случајно. Свако од њих односи се на индикатор. Индикатор се односи на варијаблу, варијабла на хипотезу, а хипотеза на проблем. При изради анкетних питања јављат ће нам се и нове идеје. У истраживању, истраживач никад не сме бити затворен према новим идејама. Међутим, те идеје треба довести у везу с целокупним истраживањем. Према томе, у анкетном упитнику свако питање мора бити везано уз неку хипотезу. Будући да се подаци прикупљају ради проверавања истраживачевих хипотеза то одређује и начин обраде података. На подацима и њиховој обради истраживач се не зауставља јер то чини ради провере сопствених

17) Вујевић, *Увод у знанствени рад*, стр. 93-94.

хипотеза, па се од података преко обраде враћа хипотезама. Уз помоћ одговарајуће обраде истраживач сазнаје може ли постављену хипотезу прихватити или не може. Будући да су се хипотезе постављале на основи неке теорије треба дати објашњење шта потврда или одбацивање хипотезе значи за теорију од које је истраживач пошао. Истраживање почиње и завршава теоријом. На основу теорије мисаоно изводи нови однос - хипотезу коју емпиријски проверава да би постала теоријска, јер наука је теорија о објективној стварности заснована на чињеницама те стварности. Најчешћи пропуст анкетних истраживања је у томе што упитник није теоријски заснован. Теоријска заснованост упитника обухвата три подручја: *Теоријску заснованост на сазнањима о предмету који се истражује; теоријску заснованост на сазнањима психологије ставова и мишљења и теоријску заснованост на спознајама из методологије анкетних истраживања.* Анкета је, дакле, теоријски заснована на сазнањима о предмету који се истражује, ако су питања заснована на ваљаним индикаторима варијабли које су изведене из хипотеза и ако су хипотезе одговор на прецизно формулисан проблем и засноване на научној теорији у оквиру којих се истраживање спроводи. Анкета је заснована на сазнањима психологије ставова и мишљења ако су питања постављена на нивоу хабитуалних мишљења, то јест ако се питања односе на понашање које је показатељ ставова. Исто тако потребно је познавати као испитаници доживљавају садржај питања.¹⁸⁾

4. ВРСТА ПИТАЊА И ГРЕШКЕ У ПОСТАВЉАЊУ АНКЕТНИХ ПИТАЊА

У анкетном истраживању користи се с више врста питања. Свака врста питања има своје предности и недостатке. Због тога се за потребе конкретного истраживања бирају она анкетна питања која ће истраживачу омогућити да дође до што је могуће бољих података за проверу постављених хипотеза. Питања у анкети се могу поделити у две основне врсте, и то: Отворена питања и Затворена питања. *Отворена* су она питања на која испитаник одговара својим речима. Према томе поред питања оставља се празан простор у кога испитаник уписује одговор. *Предности отворених питања су:* лако их је саставити; не усмеравају

18) Вујевић, Увод у знанствени рад, стр. 95.

испитанике на одређени одговор; одговори на оваква питања могу послужити за састављање затворених питања и оваква питања имају већу хеуристичку вредност. *Недостаци отворених питања* су: захтевају висок ниво писмености испитаника; мало се добије одговора на таква питања; имају малу верификацијску вредност, јер се све категорије испитаника не суздржавају једнако у давању одговора на отворена питања. На таква питања мање одговарају испитаници слабије писмености и негативнијих ставова према садржају питања, па се непропорционално смањује репрезентативност узорка; отворена питања испитаника стављају пред тежи задатак. И та тежина није подједнака за све испитанике, па то може различито деловати на мотивацију испитаника; није могуће поставити већи број питања и тежа је обрада отворених питања. Ова се питања обрађују помоћу методе анализе садржаја.

Затворена питања су она питања где поред питања стоје понуђени одговори. Према томе, код ових питања испитаник одговара тако да изабере један или више одговора који су му понуђени. *Предности* ових питања су што и недостаци отворених: не захтевају већу писменост испитаника; велики број испитаника даје одговор на оваква питања; испитаници су пред лакшим задатком, јер је лакше заокружити одговор него га исписати својим речима; може се поставити већи број питања; лакше их је обрађивати и већа им је верификацијска вредност. *Недостаци затворених питања* су: теже их је направити; испитаник је ограничен у давању одговора. Ово увек не мора бити недостатак, јер ако истраживач усмерава испитаника према одговорима која су релевантна за истраживање проблема који се истражује то може бити и предност; оваква питања могу пасивизирати испитанике и оваква питања имају мању хеуристичку вредност. Отворена питања добро је поставити у припремним фазама процеса истраживања, јер имају већу хеуристичку вредност, па могу помоћи у откривању проблема истраживања, постављању хипотеза и конструкцији затворених питања. Она, такође, могу помоћи у интерпретацији података када се комбинују са затвореним питањима, али ту истраживач треба бити опрезан јер га лако могу навести на погрешну генерализацију. Затворена питања треба употребити у верификацијским истраживањима. Она омогућују генерализације, па је помоћу њих могуће проверавање одређених хипотеза.

Није пожељно да носилац истраживања буде политичка организација, јер то може утицати на смер одговора испитаника. Најбоље је да носиоци истраживања буду научни институти или високошколске институције, јер у њих испитаници имају највише поверења. Искрени се одговори дају само онемо у кога се има поверења. Кад се је престабио „саговорник“ испитаницима треба рећи тему разговора која је назначена у називу анкете. Назив анкете треба покривати садржај анкете и будити знатижељу испитаника. Зато у њему треба избегавати реч „испитивање“, да испитаника не подсећа на неугодно школско испитивање. Након тога долази текст којим се испитаници уводе у анкетну ситуацију. У вези с тим испитаницима треба рећи: шта се анкетаирањем жели постићи; због којих се разлога анкета спроводи, зашто се испитаник треба потрудити да учествује у анкети и да даје искрене одговоре; упутство како се испуњава упитник; истакнути анонимност и објаснити како се она обезбеђује и захвалити се испитаницима на сарадњи. У уводу у анкету истраживач користи три врсте мотивације испитаника.

1) *Алтруистичку мотивацију*, је кад се испитаници замоле за сарадњу истичући њихову помоћ у научном осветљавању проблема који се истражује.

2) *Прагматичку мотивацију*, кад испитаници од испуњавања анкете имају одређену корист, па се то истиче. Та корист може произлазити из самог истраживања, а може бити одређена накнада за труд који је везан уз испуњавање анкете. У овом другом случају ризик је да се добију конформистички одговори. Ова врста мотивације користи се у испитивању јавног мишљења на сталном узорку.

3) *Катартичка се мотивација* може применити кад анкета захвата табу-теме. Уз истицање гаранције анонимности, осигурања и употребу индиректних питања испитаницима се може рећи како им се пружа прилика да слободно и искрено кажу своје мишљење. Изношење мишљења нема само информативну улогу. Оно може бити и олакшање, па се тиме треба користити као подстицај да се дође до искренијих одговора у анкети.¹⁹⁾ Анкета се може провести на више начина: индивидуално анкетаирање; групно анкетаирање; анкетаирање путем поште и анкетаирање путем телефона. Дакле,

19) Вујевић, *Разумевање друштвено-политичких израза*, стр. 83.

анкета у ужем смислу је метода која из узорка систематски испушта ниже слојеве, а уопштава на основи података које добива од виших слојева. *Због тога она може имати углед код носиоца власти, али у научном истраживању о томе се мора водити рачуна при њеној изради, спровођењу и интерпретацији података који се помоћу ње добивају.*

5. ИНТЕРВЈУ ЈЕДНА ОД ТЕХНИКА ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА

Сличан квесционару је интервју. Основна разлика између њих је у томе што се у случају квесционара информације прикупљају писменим путем, без присуства онога коме се упућују питања, док се интервју изводи усмено и непосредно, у личном додиру са лицем које се интервјуише. Интервју има над квесционаром предност што је гипкији и живљи. Вредност чињеница и информација прикупљених помоћу интервјуа зависи, разуме се, од не малог броја чињеница, у првом реду од онога ко интервјуише: од његове обавештености, умешности да постави занимљива и интересантна питања, да поведе занимљив дијалог са оним кога интервјуише. У том циљу потребно је да аутор интервјуа припреми унапред питања. Дакле, за интервју се може рећи да је то усмена анкета.²⁰⁾ За разлику код анкете у ужем смислу где се питања постављају писмено и одговори добивају писмено у интервјуу се питања постављају усмено и одговори добивају усмено. Све што вреди за састављање упитника за анкету у ужем смислу вреди и за упитник интервјуа. Упитник интервјуа унапред је припремљен у писаној форми и има сва формална и садржајна обележја као и упитник анкете у ужем смислу, а разлика је једино што анкетар (интервјуер) та питања усмено поставља и што испитаник усмено одговара, а анкетар те одговоре бележи. Према томе, разлика анкете у ужем смислу и интервјуа је једино у спровођењу испитивања. Како ће се спровести анкета, усмено или писмено, зависи од тене о којој се разговара, писмености и доступности испитаника. Ако је садржај питања такав да треба створити приватну атмосферу, где је потребно давати додатна објашњења онда ће се одлучити за усмено испитивање. И коначно, за интервју истраживач ће се одлучити кад се до испитаника долази појединачно. Интервјуом се, дакле, могу

20) Šamić, *Kako nastaje naučno delo*, str. 15.

уклонити недостаци писмене анкете. Додатним објашњењима истраживач прилагођава питања сваком испитанику и на тај начин спречава систематско осипање узорка одоздо. Тако се може побољшати и квалитет одговора. У истраживање се интервјуом могу укључити и неписмени испитаници. Појединачним испитивањем може се лакше реализирати репрезентативни узорак истраживања. Поред тих предности интервју има и недостатака. Пре свега знатно поскупљује истраживање, јер један анкетар потроши једнако времена на разговор с једним испитаником колико би у групном писменом испитивању потрошио на педесетак испитаника.²¹⁾ У интервјуу се не могу обезбедити стандардни услови, јер се обавља у различитим ситуацијама под руководством већег броја анкетара. Будући да од анкетара знатно зависе одговори испитаника, анкетари морају бити пажљивије одабрани и боље припремљени за интервју него за писмену анкету. Поред упућености у садржај истраживања они морају знати успоставити контакт с испитаницима и водити такав разговор с испитаницима који ће им омогућити да слободно дају одговоре на постављена питања. Иако се интервјуом до података долази усменим говором, он се формално садржајно и психолошки разликује од обичног разговора:

1. Он се води с одређеним циљем и по одређеном плану; лица која разговарају нису психолошки равноправне. У интервјуу се увек зна ко је анкетар, а ко испитаник, као и због свега тога постоје и психолошке разлике у доживљају интервјуа и обичног разговора. Интервју обележава напетост, резервисаност, сумња и бојазан.²²⁾ Постоји *слободни* и *стандардизовани* интервју. Слободни је сличан обичном разговору, а употребљава се кад се жели темељитије ући у проблематику која се истражује, па се испитаник пусти да слободно говори како би се ослободио формалних, садржајних и психолошких ограничења. Овакав интервју има већу хеуристичку вредност, па се употребљава као додатно истраживање у циљу квалитативне интерпретације података или као предиспитивање ради израде стандардизованог интервјуа. Стандардизовани интервју је формално и садржајно разрађен, тако да је говор испитаника вођен коришћењем унапред припремљених питања. Употребљава се у екстензивним истраживањима за проверавање

21) Вујевић, *Увод у знанствени рад*, стр. 101.

22) Младен Звонаревић, *Социјална психологија*, Школска књига, Загреб, 1976, стр. 130.

одређених хипотеза. И у обичном разговору људи се устручавају да говоре о неким проблемима. То још више долази до изражаја у интервјуу, јер ‘‘истина се преселила у приватну сферу’’.²³⁾ Због тога је посебно важно у интервјуу обезбедити психолошку атмосферу у којој ће испитаник бити спреман учествовати и дати слободне и јасне одговоре. Пре свега, интервју није анониман, па непосредна присутност анкетара може деловати на одговоре испитаника, као и на спремност да учествују у интервјуу. Будући да се посао лакше одбије него започети прекине, у интервјуу је нарочито важно стварање првог контакта. Испитаник на основу спољњег изгледа или неког другог геста ствара суд о лицу у целисти (хало-ефект).²⁴⁾ Зато први утисак треба бити повољан. У проналажењу испитаника треба бити нарочито пажљив. При сусрету се треба представити рећи установу за коју ради и разлог свог доласка, показујући пуномоћ. Испитанику неће бити јасно зашто је управо он изабран за ‘‘преслушавање’’, па анкетар то треба одмах објаснити и упозорити да се ради о научном истраживању у којем поједини испитаници остају анонимни. Ако сумње у испитанику нису нестане он ће се бранити недостатком времена, па га треба замолити за помоћ у извршавању овог задатка, а ако се заиста ради о недостатку времена онда се с испитаником треба договорити за погодније време. У интервјуу се јавља више позитивних и негативних мотива. Истраживач их треба познавати како би се користио позитивним отклањајући негативне. Звонаревић наводи следеће позитивне мотиве: Углед институције која спроводи истраживање може подстакнути испитаника да и он на неки начин учествује у њеном раду; знатижеља испитаника јавља се при сваком испитивању па с тим треба рачунати, упознајући испитаника с неким детаљима који ће му побудити знатижељу; уљудност испитаника може бити разлог да учествује у интервјуу иако то не би пристао да није културно замољен; спремност да се дадне своје мишљење присутна је код људи, па интервју треба навестити као тражење мишљења о одређеним проблемима; материјална стимулација може помоћи да испитаник пристане на интервју, али се треба чувати подешавања одговора према перципираним жељама

23) Ђуро Шушњић, *Критика социолошког метода - увод у методологију друштвених наука*, Градина, Ниш, 1973, 216.

24) Garret Anette, *Interviewing its Principles and Methods*, Family Service Association of America, New York, 1970, p. 33-37.

анкетара; предходно обавештавање испитаника о доласку анкетара и о сврси истраживања може подстицајно деловати, јер даје озбиљност целом послу. Осим тих, Звонаревић наводи и негативне мотиве који се могу јавити у интервјуу: Испитаник одмах не види циљ и сврху интервјуа; испитаник се боји учествовати у интервјуу због евентуалних последица; испитаник се плаши да не испадне незналица, испитаник може бити револтиран неким питањима; испитаник може бити засићен интервјуима, као и да испитаник може бити ометен у свом неком послу.²⁵⁾

6. ТЕСТОВИ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

Док се анкетом у ужем смислу уз помоћ питања сазнају ставови и мишљења, тестом се уз помоћ питања(задатака) долази до знања, способности и црта личности. Поред те садржајне разлике тестови су по начину израде слични лествицама за мерење ставова. Они су посебно израђени инструменти за мерење знања, способности и црта личности. *“Тест се обично дефинише као стандардизовани поступак, помоћу кога се изазива нека одређена активност, а онда се учинак те активности мери вреднује тако да се индивидуални резултат упоређи с резултатима који су добијени код других индивидуа у једнакој ситуацији.”*²⁶⁾ Баш због тога што је стандардизовани поступак он се посебно конструише и самостално примењује. Због тога текст није инструмент анкете, већ врста анкете. Будући да су способности и црте личности предмет проучавања психологије и преокупација за то посебно образованих стручњака психолога. Знање је варијабла за који су све више заинтересовани стручњаци из разних области. Зато поред педагога, наставника за њу су све више заинтересовани социолози, политиколози, правници, економисти и други. Због тога постоји велики интерес за мерење ове варијабле. То је довело до тестоманије тако да су се масовно израђивали и примењивали тестови које су радили они који нису били квалификовани за тај посао. *Да би се мерило нечије знање није довољно само владати тим знањем, већ треба поседовати знање о мерењу знања.*

25) Младен Звонаревић, *Социјална психологија*, Школска књига, Загреб, 1976, стр. 132-134.

26) Зоран Бујас, *Психологија рада*, Институт за хигијену рада Југославенске академије знаности и умјетности, Загреб, 1959, стр. 96.

Посебна су, дакле стручно-методолошка знања. Због недостатка таквог знања нестручно се примењују тестови, па се те грешке приписују самом методу. Наравно, и метода има своја ограничења, али за непопуларност тестова више је придонела слаба примена те методе него њена ограничења. Тестоманија није случајно настала. Она недвосмислено показује потребу људи да се квалитетније мери знање. Дакле, тест није постављени низ питања, већ су то одређена питања, с одређеним карактеристикама.²⁷⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Anette, G. *Interviewing its Principles and Methods*, Family Service Association of America, New York, 1970.
- Бујас, З. *Психологија рада*, Институт за хигијену рада Југословенске академије знаности и умјетности, Загреб, 1959.
- Vujević, M. *Razmatranje društveno-političkih izraza*, Institut za političke znanosti, Zagreb, 1976.
- Вујевић, М. *Увод у знанствени рад*, Информатор, Загреб, 1988.
- Guilford, J.P. *Osnove psihološke i pedagoške statistike*, Савремена администрација, Београд, 1968.
- Good v. Carter - Douglas E. Scates: *Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1967.
- Гаџиновић, Р. „Како написати научни рад из области политикологије“, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, Београд, 2009.
- Гаџиновић, Р. „Варијабле у научном истраживању“, *Политичка ревија*, бр. 2/2011, Београд, 2011.
- Delbert, C. M. *Handbook of Reserch Desing and Socijal Measurement*, David Mc Kay Company, New York, 1970.
- Звонаревић, М. *Социјална психологија*, Школска књига, Загреб, 1976.
- Милић, В. *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1965.
- Миљевић, И. М. *Методологија научног рада*, Филозофски факултет Универзитета, Источно Сарајево, Пале, 2007.
- Милосављевић, С. - Радосављевић, И. *Основи методологије политичких наука* (треће измењено и допуњено издање), Службени гласник, Београд, 2006.
- Мужич, В. *Методологија педагошких истраживања*, Свјетлост - Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1977.
- Новосел, П. *Политичка знаност - методе*, Напријед, Загреб, 1971.
- Супек, Р. Испитивања јавног мњења, Напријед, Загреб, 1961.
- Šamić, M. *Kako nastaje naučno delo*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.
- Шушњић, Ђ. *Критика социолошког метода - увод у методологију друштвених наука*, Градина, Ниш, 1973.

27) Мирослав Вујевић, *Увод у знанствени рад*, Информатор, Загреб, 1988, стр. 111.

- Шешић, Б. *Опита методологија*, Научна књига, Београд, 1971.
- Шешић, Б. *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978.
- Cicourel, A. *Method and Measurement in Sociology*, The Free Press Glencoe, London, 1964.

Radoslav Gacinovic

DATA COLLECTION IN THE PROCESS OF SCIENTIFIC RESEARCH

Resume

Data collection is one of the main characteristics of scientific research. The main goal of this analysis is gathering empirical data in which is argued that empirical data are all data which include information, attitudes, behaviour, processes etc. Those data are relate to the direct or indirect manifestations of the phenomena, and they can be collected by our senses, directly or indirectly. In this sense there are two ways of data collection: with our own senses (sense of sight, hearing, touch, smell, taste) or with the help of others – using their observations about phenomena which we research. Basic techniques for data collection in the process of scientific research are observation, surveys and interviews. The first data in science were collected by the direct observation of reality. The survey is a special technique for collecting data that can be used for collecting data about attitudes and opinions of the respondents. In the interview researcher will decide when to reach subjects individually. Interview can remove inefficiencies of surveys. Researcher adjust questions to each subject individually and prevents systematic dispersal of the sample from below. This can improve quality of responses. The survey in the narrow sense can collect data about attitudes and opinions, and the test (with questions and tasks) can show us knowledge, skills and personality traits of respondents. Test are similar to the scales for measuring attitudes. They are specially designed instrument to measure knowledge, skills and personality traits. Test is usually defined as standardised procedure that is used to cause certain activ-

ity, and then the effect of this activity is measured so that the individual results can be compared with other results.

Keywords: survey questionnaire, data, research, measurement, observation, methods.